

พินิจนาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

Discriminate of Naga in Theravada Buddhism

พระมหาคาวี สร้อยสาคร¹ และ ไกรฤกษ์ ศิลาคม²
Phramaha Kawee Soisakham¹ and Krairoek Silakom²
วิทยาลัยสงฆ์นครพนม¹
Nakhon Phanom Buddhist College²
มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี²
Udon Thani Rajabhat University²

บทคัดย่อ

งูหรือพญานาคในภาคที่เป็นสัตว์มีความสัมพันธ์กับมนุษย์ในฐานะสัตว์โลกธรรมดาชนิดหนึ่งแต่ในภาคจินตนาการเป็นสัตว์ทิพย์ที่มีฤทธิ์อำนาจสามารถนิมิตร่างกายเป็นงูหรือเป็นมานพน้อยได้ และมีภพภูมิซึ่งคล้ายๆ สวรรค์ ซึ่งล้วนเป็นของทิพย์เกิดมาจากการบำเพ็ญบุญของนาคแต่ละตนในคราที่เกิดเป็นมนุษย์ ซึ่งสาเหตุที่ทำให้เกิดเป็นพญานาคมีทั้งตั้งความปรารถนาไว้แล้วบำเพ็ญบุญโดยประการต่าง ๆ อันเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดเป็นพญานาคและความบังเอิญ เช่น การถูกฆาตกรรมที่ท่อน้ำ หรือ การตกน้ำตาย เป็นต้น

บทความนี้จะนำเสนอหลักคิดสำคัญที่ได้จากการศึกษาเรื่องพินิจนาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท นอกจากประเด็นความเชื่อและข้อมูลต่าง ๆ ของพญานาคที่ปรากฏในคัมภีร์ต่างๆ เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาต่อไป

คำสำคัญ: พินิจ; นาค; คัมภีร์พระพุทธศาสนา

Abstracts

The snake or Naga in sectors where there is a relationship with humans as animals, a kind but ordinary imagination is clairvoyant powers that be or become a snake body adds little, and not planes, which are of a similar nature, the divine birth of the against to merit individual lapses in Krakow-born human. Which are the causes of a serpent with both merit and desire is already set by the community respects the cause of accident, such as Naga and murder at the pier, or the dead sea, etc.

This article will present the main important result from the study to examine future in Theravada Buddhism. In addition to issues of faith and the Naga appears in the Bible as a guide to further your studies.

Keywords: Discriminate; Naga; Theravada Buddhism

บทนำ

มนุษย์มีวิวัฒนาการความเชื่อโดยอาจเริ่มต้นจากการได้ประสบพบเห็นปรากฏการณ์ธรรมชาติ ที่เชื่อว่ามีอำนาจหรือพลังบางอย่างอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์นั้น ซึ่งล้วนก่อให้เกิดผลลัพธ์อย่างใดอย่างหนึ่งกับชีวิตของตน มนุษย์จึงได้ถือเอาปรากฏการณ์ธรรมชาติดังกล่าวเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ [ขุ.ธ. (ไทย)25/188-192/92] อันเป็นการอธิบายในเชิงสัญลักษณ์ว่าธรรมชาติเป็นที่สถิตของบรรดา“สิ่งลึกลับ” ซึ่งเป็นความเชื่อแบบธรรมชาตินิยมผสมกับวิญญาณนิยม คือเชื่อว่าในสรรพสิ่งมีวิญญาณ เมื่อมนุษย์มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับตนเองมากขึ้น จึงได้นำเอาสิ่งแวดล้อมเหล่านั้นมาเป็นสัญลักษณ์ทางความเชื่อ เช่น สิงโต แรด เสือ นกอินทรี ภู และสุนัข เป็นต้น ทั้งในวัฒนธรรมโบราณพบว่ามนุษย์ได้มีการนำสัตว์ต่าง ๆ มาเป็นสัญลักษณ์ความเชื่อของตน เพื่อเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์และเป็นช่องทางติดต่อกับเทพเจ้า อีกทั้งเพื่อให้วิญญาณของสัตว์ชนิดนั้น ๆ ได้ปกป้องรักษา ในยุคต่อมาจึงเปลี่ยนเป้าหมายความเชื่อไว้ที่ตัวมนุษย์ซึ่งปรากฏในรูปแบบศาสนา และในทุกๆ ระบบความเชื่อมักจะมีเรื่องราวของงูหรือเทพเจ้าเข้าไปเกี่ยวข้อง แม้แต่พระพุทธศาสนาเองก็ได้กล่าวถึงงูหรือพญานาคไว้ในคัมภีร์สำคัญ ๆ เช่นเดียวกัน จึงควรทำการศึกษาพินิจข้อมูลพญานาคในประเด็นที่น่าสนใจซึ่งปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยอาศัยเนื้อหาในพระไตรปิฎกและอรรถกถาเป็นหลัก ดังที่จะนำมาเป็นประเด็นศึกษาพินิจในลำดับต่อไป

นาคในความหมายตามรูปศัพท์

ในทางนิรุกติศาสตร์คำว่า “นาค” มีรากศัพท์มาจากภาษาฮินดูสันสกฤต เขียนว่า Nag ออกเสียงว่า นัค แปลว่า “ชาวเขา” ภาษาอัสสัม เขียนว่า Naga ออกเสียงว่า นอก (Noga) แปลว่า “เปลือย” (จิตร ภูมิศักดิ์, 2535) ภาษาบาลีหมายถึง งูหรือพญานาค ในพจนานุกรมภาษาสันสกฤต-อังกฤษหมายถึง ชื่อของชนกลุ่มหนึ่ง, ชื่อทวีป, งูทั่วไป, งูที่แผ่พังพาน, ช้าง, เมฆ เป็นต้น (Williams, 1976) หรือ หมายถึงนรเทพที่มีพักตร์เป็นมนุษย์มีหางเป็นงูเกิดจากพระนางกัทรุผู้เป็นชายาของกัศยปฤาษี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระจันทบุรีนฤนาถ, 2513) และหมายถึงผู้ประเสริฐ, สัตว์ประเสริฐ ได้แก่ ช้าง, ดอกกาคะทิง, ผู้หมดบาป ซึ่งหมายถึงพระพุทธเจ้า หรือ พระอรหันต์ (พระสิริรัตนปัญญาเถระ, 2512) หรือหมายถึงอุโบสถศีล ส่วนในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกล่าวว่า “นาคศัพท์เป็นไปในความหมายที่หมายถึง ช้าง ม้า โค งู ต้นไม้ หรือมนุษย์” ทั้งยังมีการใช้คำว่า นาค หรือ อรุคะ หรือ อหิ สลับกัน เช่น คำว่า นาค แปลว่า งู [ขุ.เถร.อ.(ไทย)2/4/350] หรือถือเอาคำว่า อรุคะ หมายถึง นาค [ขุ.ชา.อ.(ไทย)3/1/328] หากเรียกเจาะจงงูที่เป็นสัตว์เลื้อยคลานใช้คำว่า อหิ หรือ อรุคะ หรือ สัปปะ แต่ถ้าหากมุ่งถึงพญานาคมักจะเรียกว่า อหิชาติ หรือ อรุคชาติ หมายถึง ผู้เป็นชาติเชื้อแห่งงูหรือเป็นเจ้าของงู [ขุ.ทุก.อ.(ไทย)3/3/22]

กล่าวโดยสรุป คำว่า นาค มีความหมายอยู่ 2 นัย คือ ความหมายตามคำศัพท์ หมายถึง งูโดยทั่ว ๆ ไป หรือ พญานาคที่มีภพภูมิอยู่ในวิมานใต้แม่น้ำบ้าง ภูเขาบ้าง มหาสมุทรบ้าง หรือ ชื่อทวีป, ช้าง, ดอกไม้ชนิดหนึ่งชื่อว่ากาเกทิง และชนเผ่าหนึ่งเรียกว่า บุรีสนาค และความหมายในเชิงตีความ หมายถึงบุคคลผู้ประเสริฐ 4 ประเภท คือ เสขนาค ได้แก่พระเสขะ, อเสขนาค ได้แก่พระอเสขะ, ปัจเจกพุทธนาค ได้แก่พระปัจเจกพุทธเจ้า และ พุทธนาค ได้แก่พระพุทธเจ้า ส่วนในบทความนี้มุ่งหมายที่จะใช้คำว่านาคหรือพญานาคที่หมายถึงงูที่มีฤทธิ์เกิดในวิมานแห่งพญานาคและปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเท่านั้น

พินิจนาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทได้กล่าวว่า งูหรือพญานาคเป็นสัตว์เลื้อยคลานชนิดหนึ่ง ซึ่งก่อปัญหาอยู่เสมอดังที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกว่า “ภิกษุทั้งหลายเข้าจำพรรษาถูกงูเบียดเบียน ขบกัดเอาบ้าง เลื้อยไปรอบ ๆ บ้าง พึงหลีกไปด้วยสำคัญว่า “นั่นแลอันตราย”ไม่ต้องอาบัติเนื่องจากขาดพรรษา” หรือขณะทำสังฆกรรมถ้างูเลื้อยเข้ามาท่านให้ยกเลิกได้โดยไม่ต้องอาบัติ [วิ.ม.(ไทย)4/234/377] และในบางคราวภิกษุถูกงูกัดเสียชีวิตพระพุทธเจ้าทรงให้ภิกษุแผ่เมตตาให้กับพญานาคหรือพญา 4 ตนคือ พญาวิรูปักษ์ พญาเอราปละ พญาฉัพพาปุตตะ และพญากัณหาโคตมกะ เพื่อให้ยุติการเบียดเบียนพระภิกษุ [ขุ.ทกก.อ.(ไทย)3/3/288] เมื่อแบ่งตามความรุนแรงของพิษงูมี 4 ประเภท คือ กัมมฐุมชะ (งูปากไม้) บุติมฐุมชะ (งูปากเนา) อัคคิมฐุมชะ (งูปากไฟ) และสัตถุมฐุมชะ (งูปากศัสตรา) [ส.ส.อ.(ไทย)4/1/370] แบ่งตามแหล่งกำเนิดของมี 2 กลุ่มคือกลุ่มเกิดในน้ำกับกลุ่มเกิดบนบก ซึ่งในสมัยพุทธกาลพระราชเลี่ยนงูเพื่อประหารนักโทษหรือฆ่าตัวตายเมื่อถูกจับในสมรภูมิ และใช้ฆ่าศัตรูด้วยการปล่อยเข้าไปในกองทัพข้าศึก [ส.ส.พ.อ.(ไทย)4/1/370-380]

มูลเหตุการเกิดเป็นนาค

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทได้กล่าวถึงกรณีคนทั่วไปที่ได้เห็นสมบัติในภพของพญานาคแล้วปรารถนา จึงทำบุญบริจาคทานและรักษาศีลอุโบสถศีล ดังที่ปรากฏในจัมเปยยชาดกว่า “ครั้งนั้น พระบรมโพธิสัตว์เกิดในตระกูลเชื้อเจ้าไปที่ฝั่งน้ำพร้อมด้วยราชบริพาร เห็นสมบัติของพญานาคราชแล้วเกิดโลภเจตนาปรารถนาสมบัติจึงทำบุญให้ทานรักษาศีล พอทำกาลกิริยาจึงไปบังเกิดเหนือสิริไสยาสน์ในปราสาทของจัมเปยยนาคราชนั้น [ขุ.ชา.อ.(ไทย)3/7/169] และในสังฆปาลชาดกกล่าวว่าพระราชโอรสของทวยโยธนกุมารผู้บวชเป็นฤๅษีบำเพ็ญพรตอยู่ริมแม่น้ำกัณณเวณณาเห็นสมบัติของสังฆปาลนาคราชแล้วอยากได้ เมื่อเสด็จกลับพระนครได้สร้างโรงทานไว้ในทิศทั้ง 4 ทรงบริจาคทาน รักษาศีลอุโบสถและปรารถนานาคพิภพ ในที่สุดแห่งพระชนมายุได้บังเกิดเป็นพญาสังฆปาลนาคราช [ขุ.ชา.อ.(ไทย)3/7/670] นอกจากนี้ยังมีการเกิดเป็นพญานาคหรืองูเพราะถูกฆ่าตกรรม เช่น กรณีของพญานาคที่ทำน้ำอัมพตติละใกล้กรุงโกสัมพีนครอดีตเป็นนายท่าเรือถูกฆ่าตายที่ทำน้ำนั้น มีจิตผูกพันในสถานที่เสียชีวิตจึงเกิดเป็นพญานาค

อยู่ริมฝั่งแม่น้ำอัมพตดิถะ และกรณีหญิงฆ่าสามีตัวเอง เพราะตนได้ลอบทำชู้กับน้องชายของสามีจึงร่วมกันฆ่าสามีที่ทำน้ำ พอสามีของนางตายไปมีจิตห่วงภรรยาด้วยความผูกพันในสถานที่เสียชีวิตได้เกิดเป็นภูเขียวยักษ์ในเรือนของเขาเอง [อง.ติก.อ.(ไทย)1/3/372] ทั้งยังมีกรณีของพระสงฆ์ที่ทำผิดพระวินัยแล้วไม่แสดงคืน เมื่อเวลาจะมรณภาพจิตทวนระลึกถึงอกุศลกรรมเป็นเหตุให้ไปถือกำเนิดเป็นพญานาค เช่น กรณีของเฮอร์กปัตตะนาค [ขุ.ธ.อ.(ไทย)1/2/323-324] ที่ได้้อตภาพนาคจนเมื่อได้พบพระพุทธเจ้าจึงไปเกิดในสุคติภูมิได้

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทได้กล่าวถึงกำเนิดพญานาคว่ามี 4 ประเภท คือ นาคที่เป็นอันทะ คือ นาคที่เกิดจากฟองไข่ นาคที่เป็นชลัพพะ คือ นาคที่เกิดในครรภ์ นาคที่เป็นสังเสทชะ คือ นาคที่เกิดในเถ้าไคร และนาคที่เป็นโอปปาติกะ คือ นาคที่เกิดโดยการเกิดอุบัตินั่น ซึ่งนาคที่เป็นชลัพพะ สังเสทชะและโอปปาติกะ เป็นนาคที่ประณีตกว่านาคที่เกิดจากฟองไข่ (อันทะ) นาคที่เกิดในเถ้าไคร (สังเสทชะ) และ นาคที่เกิดโดยการเกิดอุบัตินั่น (โอปปาติกะ) ประณีตกว่านาคที่เกิดจากฟองไข่ (อันทะ) และ นาคที่เกิดในเถ้าไคร (ชลัพพะ) ส่วนนาคที่เกิดโดยการเกิดอุบัตินั่น (โอปปาติกะ) ประณีตกว่านาคทั้งปวงเพราะถือกำเนิดเช่นเดียวกับเหล่าเทวดาทั้งหลาย [ส.ข.(ไทย) 17/342/350-352]

ผู้ปกครองพญานาค

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทได้กล่าวถึงท้าวจตุโลกบาลทั้งสี่ คือ ท้าวธรรฐ ผู้เป็นหัวหน้าพวกคนธรรพ์ ท้าววิรูปักษ์ ผู้เป็นหัวหน้าพวกกุมภัณฑ์ ท้าววิรูปักษ์ ผู้เป็นหัวหน้าพวกนาคและท้าวภเวระเป็นหัวหน้าพวกยักษ์ [ที.ม.(ไทย) 10/336/264] พญานาคอยู่ภายใต้การของปกครองท้าววิรูปักษ์และยังมีพญานาคผู้มีอำนาจรองลงมาอีกหลายตน เช่น หมูนาคที่สระนาคะในเมืองโกสัมพี นาคคัจฉกะ นาคกัมพล นาคอัสตรนาคที่อยู่ในท่าปะยาละ นาคอยู่ในแม่น้ำยมุนา และนาคผู้เกิดในตระกูลตรัสผู้มียศ [ที.ม.(ไทย) 10/338/265] โดยพญานาคตรัสมักจะถูกอ้างถึงเสมอว่าเป็นผู้มียศในหมูนาค ทั้งยังปรากฏชื่อพญานาควิรูปักษ์อีกด้วย ซึ่งนาคทั้งหลายนอกจากจะเกรงกลัวอำนาจของท้าววิรูปักษ์แล้วยังเกรงกลัวในอำนาจของพญาวรณอีกด้วย แต่ท้าววิรูปักษ์เท่านั้นที่ถูกระบุว่าเป็นจอมแห่งนาค [ที.ปา.(ไทย)11/290/238] และท้าววิรูปักษ์มีบริวารทำหน้าที่ปกครองพญานาคที่ปรากฏชื่อคือ อินทะ โสมะ วรณะ ภารทราชะ ปชาบดี จันทนะ กามเสฏฐะ กิณณมณฑุ นิมนทุ ปนาทะ โอปปาญญ เทวสุตะ มาตลี จิตตเสนะ คันธัพพะ และนโรราชา [ที.ม.อ.(ไทย)2/2/79] เป็นต้น

ที่อยู่พญานาค

คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทได้กล่าวถึงสถานที่พญานาคอาศัย มีดังนี้

1) แหล่งน้ำ โดยน้ำเป็นสัญลักษณ์ของนาค ดังที่นางนาคมาณวิกาได้กล่าวว่าลูกของนางมีกำเนิดจากน้ำอันเป็นธาตุละเอียดอ่อน หากขึ้นบนบกอาจได้รับอันตรายจากลมและแดดจึงสั่งให้ทำแอ่งน้ำไว้บนเกวียนให้บุตรของนางลงเล่นน้ำในแอ่งนั้น หรือกาฬนาคราชที่อยู่ใต้แม่น้ำ

เนรัญชราได้ยินเสียงเถาทองคำกระทบกันจึงได้รู้ว่ามิพระพุทเจ้าอุบัติขึ้นแล้ว โดยแหล่งน้ำที่พญานาคอาศัยอยู่มี 3 ประเภท คือ

(1) สระน้ำ นาคบางส่วนอาศัยอยู่ในสระน้ำ เช่น นาคในเมืองโกสัมพีนาคชั้นมัจจิระกะอยู่ในสระเมืองหลวงแคว้นอุตรปัญจาละนาคในเขตสนชาดกอยู่ในสระน้ำ ปันนกะนาคราชก็อาศัยอยู่ในสระอินดาต หรือมัจจลินทร์นาคราชที่เกิดในสระโบกขรณีใกล้ต้นมัจจลินทร์ และในภพนาคจะมีสระน้ำไว้อาบหรือสื่อบอกเหตุ เช่น ในกรณีจัมเปยยนาคราช หรือกรณีภูริทัตตนาคราช [ขุ.ชา.อ.(ไทย)4/3/33] เป็นต้น

(2) แม่น้ำ โดยพญานาคอาศัยอยู่ในแม่น้ำ เช่น แม่น้ำเนรัญชรา เช่น กาฬนาคและพญานาคของชฎิล 3 พี่น้องที่อาศัยอยู่ริมฝั่งแม่น้ำคยาสะสะ แม่น้ำยมนาเป็นที่อยู่ของพญาธรรฐินาคราช เป็นต้นซึ่งมีหลักฐานว่า “เมืองของท้าวธรรฐอยู่ใต้แม่น้ำยมนาจดหิมวันตบรรพตซึ่งอยู่ไม่ไกลแม่น้ำยมนา” [ขุ.ชา.อ.(ไทย)4/1/92] แม่น้ำคงคาเป็นที่อาศัยของมณีกัณฐนาคราช และพญาคังเคยยนาคราช แม่น้ำจัมปาเป็นที่อาศัยของพญานาคจัมเปยยะและแม่น้ำกัณณเวณณาเป็นที่อาศัยของพญานาคสังขปาละ [ขุ.ชา.(ไทย)27/143-194/618-672.ขุ.ชา.อ.(ไทย)3/7/670] ในคัมภีร์ลลิตวิสตระได้กล่าวถึงพญาสาครนาคราชและนางนาคกัญญาอาศัยอยู่ในแม่น้ำเนรัญชรา หรือพญานาคชื่อว่านิมมทาอาศัยอยู่ในแม่น้ำนิมมทา เป็นต้น ซึ่งแม่น้ำมีผู้คนนำพลีกรรมมาบูชาพญานาคและมีท่าที่ลงสู่ภพของนาคได้ง่าย

(3) มหาสมุทร พระพุทเจ้าตรัสว่า“มหาสมุทรเป็นที่อยู่ของพญานาค และสิ่งมีชีวิตใหญ่ ๆ เช่น ปลาตมิ ปลาตมิงคลา ปลาตมิรมิงคลา พวกอสุร นาค และคนธรรพ์ที่มีร่างกายประมาณ 100 โยชน์ 200 โยชน์ 300 โยชน์ 400 โยชน์ 500 โยชน์” และในภูริทัตตชาดกกล่าวว่ “พญาครุฑได้กระพือปีกเพื่อให้ลมแรงแหวกน้ำลงไปจับพญานาค” อรรถกถาขุททิกายชาดกกล่าวว่า“พวกนาคอาศัยขุนเขาหิมพานต์ ย่อมเติบโตแล้วลงสู่หนองแล้วลงสู่บึงแล้วลงสู่แม่น้ำน้อยแล้วลงสู่แม่น้ำใหญ่แล้วลงสู่มหาสมุทร นาคเหล่านั้นย่อมถึงความเจริญเติบโตทางกายในมหาสมุทรสาครนั้น” [ส.ม.(ไทย)19/151/81]

(4) ป่าไม้และต้นไม้ พญานาคอาศัยป่าไม้หรือต้นไม้บางชนิด เช่น กรณีมัจจลินทร์นาคราชอาศัยอยู่ใกล้ต้นจิกได้แผ่พังพานและทำขนดตัวป้องกันฝนให้พระพุทองค์ประทับนั่งเสวยวิมุตติสุขตลอดเจ็ดวัน ในมหาเวณชาดกได้กล่าวถึงพ่อค้าประชุมกันที่เมืองพาราณสีแล้วได้ให้พ่อค้าคนหนึ่งเป็นหัวหน้า เมื่อเดินทางกลับมาถึงถิ่นทุรกันดารขาดแคลตน้ำและอาหารเห็นต้นไทรต้นหนึ่งที่ร่มรื่นจึงเข้าไปพักผ่อนและคิดว่าจะมีน้ำจึงตัดกิ่งทางทิศตะวันออกปรากฏว่ามีน้ำใสสะอาดไหลออกมาให้ดื่มกินกันอย่างเต็มที่ แล้วเกิดความละโมภจึงพากันตัดกิ่งในทิศอื่น ๆ และมีทรัพย์สมบัติพรั่งพรูออกมา จึงคิดว่าแค่ตัดกิ่งยังได้ทรัพย์ปานนี้หากตัดลำต้นจะได้ทรัพย์มากขนาดไหน แม้ถูกพ่อค้าผู้เป็นหัวหน้าห้ามปรามแต่ถูกความโลภครอบงำเสียแล้วจึงไม่เชื่อได้พากันตัดโค่นต้นไทร ฝ่ายพญานาคผู้อาศัยอยู่ภายในต้นไทรได้สั่งให้บริวารของตนมาพวกพ่อค้าเหล่านั้นทั้งหมดยกเว้นเพียงพ่อค้าผู้เป็นหัวหน้า

(5) จอมปลวก โดยพญานาคจะมาบำเพ็ญภาวนาในวันอุโบสถศีลโดยมาในรูปของงูแต่มีหงอนสีแดงซึ่งเป็นลักษณะของสัตว์ทิพย์ เช่น กรณีของภริยัตตนาคราช จัมเปยนาคราช และสังขาลนาคราช [ขุ.ชา.อ.(ไทย)3/7/195-196, 670] เป็นต้น การมาอาศัยจอมปลวกที่อยู่ไม่ไกลจากแหล่งน้ำ ซึ่งการปฏิบัติธรรมในโลกมนุษย์จะได้รับผลมากกว่าในดินแดนอื่นๆ อีกทั้งเอื้อต่อรูปร่างของพญานาคที่สามารถขดตัวรอบจอมปลวกได้ไม่ลำบาก

(6) บ่อน้ำ พบว่าบ่อน้ำเป็นที่อยู่อาศัยของพญานาค เช่น ในชรูปานชาดกที่กล่าวถึงพ่อค้าที่ไปค้าขายต่างเมือง พอถึงถิ่นทุรกันดารได้เห็นบ่อน้ำแห่งจึงพากันขุดจนได้พบกับทรัพย์สินมากมาย และได้ขุดให้ลึกลงไปอีก ทำให้ก้อนดินและเศษฝุ่นตกลงไปสู่ที่อยู่ของพญานาคในบ่อน้ำนั้น ทำให้พญานาคโกรธและพ่นลมในจมูกพ่นออกมา จนพ่อค้าทั้งหมดเสียชีวิตเหลือแต่พ่อค้าผู้เป็นหัวหน้าเท่านั้น [ขุ.ชา.อ.(ไทย)3/6/492-493]

(7) ภูเขา ในนาถสูตรกล่าวว่า “พญานาคทั้งหลายได้อาศัยภูเขาชื่อว่าหิมวันต์ในเบื้องต้น เมื่อเติบโตใหญ่จะย้ายไปอยู่ ณ สถานที่อื่น ๆ ตามลำดับ มีบึงน้อยใหญ่แล้วลงสู่มหาสมุทรในที่สุด” [ส.มหา.อ.(ไทย)5/1/184] ในภริยัตตนาครกได้กล่าวว่า “นาคชื่อว่ากัมพลอัสตรผู้เป็นฝ่ายแห่งมารดาของเรา นาคผู้อยู่ ณ เชิงเขาสิเนรุและนาคเหล่านั้นจงลุกขึ้นเถิด” [ขุ.ชา.อ.(ไทย)4/3/39] ในภริยัตตนาครกกล่าวถึงภริยัตตนาครกและบริวารอาศัยอยู่ที่เชิงเขาทัตตระ

อุปนิสัยพญานาค

นอกจากลักษณะทางกายภาพดังที่กล่าวมาแล้วยังมีอุปนิสัยตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทดังต่อไปนี้

1) โกรธง่าย เช่น พญานันโทปนันทนาคราชโกรธพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์เหาะข้ามสิริষะไปว่าไม่ให้เกียรติ หรือจุลทัตตนาคราชที่ขี่โมโหอารมณ์ร้ายชอบทำร้ายนาคตัวอื่นๆเป็นประจำ หรือพญานาคในโรงบูชาไฟของชฎิล 3 พี่น้อง และอัมพนาคราชในท่าอัมพะ [วิ.ม.(ไทย)4/37-38/47-50] ต่างมีอารมณ์โมโหง่าย ซึ่งเป็นธรรมชาติของพญานาคและเพราะเหตุนี้พญานาคจึงสรรเสริญความอดทน แม้แต่นางนาคกัญญาได้กล่าวว่า “พวกเราเป็นอสรพิษร้ายที่โกรธเร็ว ย่อมโกรธแม้ด้วยเหตุเพียงเล็กน้อยและเชื่อว่าการอยู่ร่วมกับสามีเป็นภาระ ถ้าได้เห็นหรือได้ยินสิ่งใดก็โกรธและดูอะไรก็จัดกระจัดกระจายไปเหมือนธูลีเพราะเหตุนี้จึงไม่อาจไปกับท่านได้” [ขุ.ชา.อ.(ไทย) 4/3/32] ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงอธิบายถึงอุปนิสัยของงูโดยทั่วไปว่ามักโกรธ

2) รักความสะอาด เช่น คังเคยนาคราชอาศัยอยู่ในแม่น้ำคงคาวันหนึ่งมีกลุ่มคนลงเรือนำเอาอาหารมารับประทานในเรือแล้วทิ้งเศษอาหารลงแม่น้ำ เมื่อเห็นดังนั้น จึงคิดว่าพวกนี้พากันทิ้งของเหลือเดนลงที่อยู่ของเรา แล้วเนรมิตร่างกายขนาดเท่าเรือโกลนเพื่อทำร้ายคนเหล่านั้น [ส.ส.อ.(ไทย)1/2/147] หรือพญานาคที่อยู่ในวิมานใต้สระแห่งหนึ่งมีนกกมาอาศัยอยู่บนต้นไม้ใกล้ๆ ได้ถ่ายมูลลงในสระ พญานาคโกรธที่นกทำความสกปรกใกล้ที่อยู่ของตน จึงทำให้น้ำ

เดือดพล่านเกิดควันพุ่งขึ้นและไฟลุกท่วมเหนือปลายตาลจนนกทั้งหลายหนีไป [ขุ.เอก.อ. 3/2/529] และพญานาคอยู่ใต้บ่อน้ำที่พ่อค้าได้ขุดบ่อลงไปจนได้พบสมบัติ แล้วพากันละโมภซูด ลึกลงไปอีกเป็นเหตุให้เศษฝุ่นตกลงไปถึงนาคพิภพ ทำให้พญานาคโกรธจึงเป่าลมให้พ่อค้า เหล่านั้นสิ้นชีวิตเกือบทั้งหมด [ขุ.ชา.อ.(ไทย)3/4/48]

3) รู้จักบุญคุณผู้อื่น เช่น กรณีของจัมเปยยนาคราชที่มาถืออุโบสถศีลแล้วถูกหมอจับไป นางนาคก็สัญญาจึงได้ไปตามแล้วเข้าเฝ้าพระราชเจ้าแห่งเหตุให้ทราบ เมื่อเปยยนาคราชถูกนำมา แสดงในเมืองแล้วพระราชเจ้าให้ปล่อยไป จึงได้ทูลเชิญให้ไปเที่ยวนาคพิภพและมอบสมบัติจำนวนมากให้เป็นการตอบแทน [ขุ.ชา.อ.(ไทย)3/7/207] ในกรณีพญาสังขปาลนาคราชที่ถูกชาวชนบทจับไปแล้วอาพาธครุหบดีพบเข้าในระหว่างทางจึงได้ขอให้ปล่อยไปด้วยการแลกกับวัว 16 ตัวทอง พายประมาณ 2 – 3 พายมือและเครื่องนุ่งห่มสำหรับภรรยาของคนเหล่านั้น เมื่อได้รับการ ปล่อยตัวแล้วเดินทางไปในาคพิภพ ด้วยความสำนึกในบุญคุณของครุหบดีจึงได้พาบริวารมา อัญเชิญไปนาคพิภพเพื่อไปเสวยสมบัติเป็นเวลา 1 ปี พออยู่ได้ครบ 1 ปีครุหบดีเปื้อน่วยสมบัติ ในมนุษยโลก จึงบวชเป็นดาบสเพื่อมุ่งหวังจะได้สมบัติเช่นเดียวกับพญานาค [ขุ.ชา.อ.(ไทย) 3/7/681]

4) ชอบสะสมสมบัติ เมื่อมนุษย์วางของมีค่าไว้แล้วไม่สนใจบรรดานาคทั้งหลายจะ นำไปทันที เช่น เมื่อพราหมณ์อุตตังคะได้รับกุลทลเพชรจากจากพระราชินีเปารยะพร้อมเตือนว่า ระวังตักษะนาคราชจะมาขโมยไป และเมื่ออุตตังคะเดินทางกลับระหว่างทางได้แวะอาบน้ำแล้ว วางกุลทลเพชรไว้ พญาตักษะนาคราชจึงได้มาขโมยไปทันที ในกรณีคนฝังทรัพย์ไว้อย่อมสูญ หายไปด้วยเหตุที่พญานาคมาลักเอาไป ซึ่งการชอบสะสมทรัพย์นี้อาจจะพิจารณาได้จากกรณี ของพญาภาณุนาคราชที่ทำหน้าที่ในการเก็บรักษาถาดทองคำของพระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์

5) ชอบอุปถัมภ์ผู้ปฏิบัติธรรม พญานาคกับพระพุทธศาสนามีความเกี่ยวเนื่องกัน แม้ เรื่องราวที่พระพุทธองค์ทรงนำมาแสดงมักเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับความดีและการปฏิบัติธรรม ดังเช่นกรณีอุบาสกผู้รักษาศีลคนหนึ่งได้เดินทางข้ามมหาสมุทรพร้อมกับช่างตัดผมและเรือ อับปางทำให้ทั้งสองพร้อมกันคนอื่น ๆ ติดอยู่ในเกาะ ต่อมาช่างตัดผมได้ฆ่านกกินเป็นอาหารและ ได้แบ่งให้แต่อุบาสกไม่รับ ในระหว่างนั้นพญานาคและเทวดาที่อาศัยอยู่ในมหาสมุทรได้แปลง ร่างเป็นเรือสำเภา ดันหนเรือแล่นมาเรียกคนอื่น ๆ พร้อมทั้งอุบาสกขึ้นเรือ เว้นนายช่างตัดผม เพราะไม่รักษาศีลและนำอุบาสกข้ามมหาสมุทรเข้าสู่ฝั่งโดยสวัสดิภาพ หรือ มณีกันชนาคราชที่ ชื่นชมการปฏิบัติธรรมของดาบสผู้อยูริมฝั่งแม่น้ำคงคา [ขุ.ทุกก.อ.(ไทย)3/3/220] และกรณี พญานาคที่ฆ่าพ่อค้าผู้ละโมภในชรุทปานชาดกแต่ไม่ฆ่าหัวหน้าพ่อค้าผู้มีศีล [ขุ.ชา.อ.(ไทย) 3/4/47]

6) เป็นสัตว์กลัวครุฑ แม้ว่าพญานาคจะมีฤทธิ์แต่กลัวพญาครุฑ เช่น กรณีคังเคย นาคราชมีฤทธิ์เนรมิตตัวเท่ากับเรือโกลนเพื่อทำร้ายมนุษย์ที่พากันทำน้ำคงคาให้สกปรก ดาบสผู้อยูริมฝั่งน้ำต้องการช่วยชีวิตมนุษย์ได้เนรมิตตัวเองเป็นพญาครุฑ พอพญานาคเห็นดังนั้นก็กลัว

รับดำน้ำกลับไปอยู่ในเมืองนาคทันที [ขุ.ชา.อ.(ไทย)3/5/315] ซึ่งความกลัวต่อพญาคูทเป็นความกลัวที่ติดตัวของบรรดาพญานาคทั้งหลาย

บทสรุปนาคพินิจในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

มนุษย์มีวิวัฒนาการด้านความเชื่อจากความกลัวต่อธรรมชาติใกล้ตัว แล้วมีการแสดงออกหรือปฏิบัติต่อธรรมชาตินั้นในลักษณะที่เหมาะสม ซึ่งธรรมชาติที่ใกล้ตัวมีทั้งธรรมชาติตามฤดูกาล ความมืด ฟ้ามืด ป่าไม้ ต้นไม้ เป็นต้น หรือแม้แต่ธรรมชาติที่เป็นสัตว์ที่มนุษย์เชื่อว่าเป็นช่องทางสื่อถึงพลังอำนาจบางอย่างที่เหนือมนุษย์ธรรมดาได้ จนกลายเป็นต้นเหตุของการเกิดศาสนาแบบการนับถือสัตว์ ซึ่งงูหรือพญานาคเองก็เป็นหนึ่งในบรรดาสัตว์ที่มนุษย์นับถือด้วยเชื่อว่าเป็นสัตว์ที่สามารถสื่อถึงอำนาจที่ศักดิ์สิทธิ์ได้ จนนำไปสู่การไหว้ขอพรหรือขอสิ่งที่ตนเองปรารถนา

งูหรือพญานาคในภาคที่เป็นสัตว์มีความสัมพันธ์กับมนุษย์ในฐานะสัตว์โลกธรรมดาชนิดหนึ่ง แต่ในภาคจิตนาการเป็นสัตว์ทิพย์ที่มีฤทธิ์อำนาจ สามารถนิรมิตร่างกายเป็นงูหรือเป็นมานพน้อยได้ และมีภพภูมิซึ่งคล้าย ๆ สวรรค์ ซึ่งล้วนเป็นของทิพย์เกิดมาจากการบำเพ็ญบุญของนาคแต่ละตนในคราที่เกิดเป็นมนุษย์ ซึ่งสาเหตุที่ทำให้เกิดเป็นพญานาคมีทั้งตั้งความปรารถนาไว้แล้วบำเพ็ญบุญโดยประการต่าง ๆ อันเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดเป็นพญานาคและความบังเอิญ เช่นการถูกฆาตกรรมที่ท่อน้ำและการตกน้ำตาย เป็นต้น

หลักคิดสำคัญที่ได้จากการศึกษาเรื่องพินิจนาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท นอกจากประเด็นความเชื่อและข้อมูลต่าง ๆ ของพญานาคที่ปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว ยังพบการสอนเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ที่เป็นผลจากกรรมหรือกระทำของตนเอง และถูกผู้อื่นกระทำ รวมทั้งร่วมกันกระทำในลักษณะของสหกรรมอีกด้วย ที่สำคัญการเวียนว่ายตายเกิดในแนวคิดพุทธศาสนาเถรวาทไม่ได้มีลักษณะการเวียนว่ายตายเกิดแบบคงที่หรือแบบเที่ยงแท้แน่นอนในเหมือนบางความเชื่อ แต่ขึ้นอยู่กับอำนาจแห่งบุญกรรมที่สั่งสมอันเป็นเหตุและปัจจัยนั่นเอง และลักษณะการเวียนว่ายตายเกิดในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นเรื่องที่ควรจะมีการศึกษาอีกต่อไป

เอกสารอ้างอิง: References

- กิตติ วัฒนมหัทธนี. (2547). *ลัทธิมณฑล เครื่องราง ของขลัง*. กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์
บุ๊คส์.
- จิตร ภูมิศักดิ์. (2535). *ความเป็นของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของ
ชนชาติอื่น ฉบับสมบูรณ์ เพิ่มเติมข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม*. (พิมพ์ครั้งที่ 2).
กรุงเทพมหานคร : สยาม.
- พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระจันทบุรีนฤนาถ. (2513). *ปทานุกรมบาลี-ไทย อังกฤษ สันสกฤต*.
พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระสิริมงคลจารย์. (2528). *มังคลัตถทีปนีแปล*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราช
วิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2534). *พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด 91 เล่ม*.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- อรพิมพ์ บุญอาภา. (2524). *นาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี*. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- Edward B. Cowell. & Robert A. (1970). *Well The Divyavadana*. Amsterdam:
Oriental Press.
- Monier W. (1976). *A Sanskrit – English Dictionary*. Delhi: Motilal Banarasidass.

